

Mr. sc. hfz. Halil Mehtić

KOMBINIRANJE TRADICIONALNE I RACIONALNE METODE U HANDZICEVOM TUMACENJU KUR'ANA¹

Sažetak

Mehmed ef. Handžić se smatra jednim od najistaknutijih bošnjačkih alima u prošlom stoljeću. Iako je je živio svega 38 godina (1906.-1944.) iz sebe je ostavio imponantan broj pisanih djela iz raznih oblasti. Jedan je od rijetkih, iz novije generacije bosnakih učenjaka, koji je pisao originalna djela, pored maternjeg, i na arapskom jeziku. Pisao je djela iz hadisa, akaida, usuli fikha i fikha, historije, književne historije i tefsira. Njegova najznačajniji radovi iz oblasti tefsira su komentari ajeta koji u sebi sadrže šeriatsko-pravne propise – ajatul-ahkam, sure el-Bekare i en-Nisa'. Svoja tumačenja ovih dviju sura pisao je na arapskom jeziku, po uzoru na klasična tefsirka djela ove vrste. Pri pisanju svojih komentara služio se znatnim brojem tradicionalnih, racionalnih, fikhskih i lingvističkih tefsira. Analizom njegovih tefsirskih djela, ustanovili smo da se metodologija njegovog tefsira bazira na osam principa koji se prožimaju kroz glavni princip u njegovom tumačenju Kur'ana, a to je kombinovanje tradicionalne i racionalne metode. Upravo u ovom radu zadržat ćemo se na ovoj metodi, koja se po ocjeni svih relevantnih autoriteta u tefsiru, smatra najcjelishodnijom prilikom komentaranja Allahove Riječi.

¹ Budući da se ove godine navršava sto godina od rođenja Mehmed ef. Handžića, kojeg većina istraživača, smatra najistaknutijom I najplodotvornijom znanstvenom intelektualnom figurom u Bošnjaka u dvadesetom stoljeću, pričinja nam zadovoljstvo da se u ovom broju *Zbornika radova Islamskog pedagoškog fakulteta u Zenici*, možemo prisjetiti našeg velikana i ponuditi skromni rad, koji će dotaknuti samo jedan djelić iz njegovog bogatog spisateljskog opusa. Ovdje ćemo ukazati na neke elemente njegove metodologije, kojom se služio prilikom komentaranja Kur'ani kerima.

Uvod

Hvala Allahu, Gospodaru svjetova, Stvaraocu svemira veličanstvenog, Onome Koji je čovjeka poučio peru i ukazao mu na puteve spoznaje. Neka su najvredniji blagoslovi i najpotpuniji selami na prvaka među odabranima, našega miljenika i uzora Muhammeda, sallallahu alejhi ve sellem, na njegov ehli bejt, vrle ashabe i sve one koji ih slijede na putu dobra sve do Sudnjeg dana.

Otkrivajući poruke i stvarana značenja Kur'ana, od početka njegovog objavljivanja pa sve do danas, islamski učenjaci su ustanovili nekoliko metoda tumačenja Allahove Riječi. Ako bismo ih sve, pokušali svrstati u dvije globalne podjele, onda bi to bile: tradicionalna i racionalna metoda tumačenja Kur'ana. Smatramo svrsishodnim, bar letimice, osvrnuti se na osnovne karakteristike ovih dviju metoda.

Tradicionalna metoda (et-tefsiru bil-me'sur), uključuje obavezno tumačenje Kur'ana Kur'anom, oslanjanje na Poslanikov, s.a.v.s., sunnet, te objašnjenje Kur'ana pomoću predaja vezanih za pojedine autoritete iz reda ashaba i tabi'ina koji su smatrani vrlo prnicljivim i upućenim u njegovo tumačenje. Po mjerilima ove metode, respektabilna su jedino ona tumačenja koja se temelje na znanju *el-ilm*. Pod *ilmom*, islamski egzegeta, *mufessir* nikada ne podržumijeva rezultate vlastitog mišljenja, nego isključivo mjerodavne izvore znanja, rezultate koji se mogu tradicionalno svesti na poduke - *bil-eser*, samog Muhammeda, s.a.v.s., ili njegovih drugova i komentatora iz druge generacije islama (tabi'ina). O validnosti korištenja predaja, koje dolaze od tabi'ina, a koriste se u ovoj metodi tumačenja, postoje određena razilaženja učenjaka.

Stoga, samo onaj ko svoje tvrdnje može svesti na te izvore, posjeduje znanje - *ilm*, sve drugo je samovoljno nahodjenje – mišljenje *re'j* i ne može se po kriterijima ove metode postaviti u okvire znanosti.

Racionalna metoda (et-tefsiru bir-re'j) podrazumijeva komentarisanje Kur'ana putem samostalnog iznalaženja određenih rješenja. Vrlo brzo nakon Poslanikovog, s.a.v.s., preseljenja na ahiret, pojavila se potreba tumačenja određenih ajeta, koje on nije komentarisao, ni objasnio tokom života. Tako su ashabi, radijallahu anhum, a pogotovo tabi'ini i naredne generacije, bili u situaciji da tumače određene ajete i donose potrebna rješenja na novonastale

životne okolnosti. Njihova praksa je kontra-argument onima koji osporavaju racionalno tumačenje Allahove Riječi.

Korištenje ove metode ne znači doslovno oslanjanje isključivo na razum, kao neosporni božanski dar čovjeku, već to podrazumijeva da komentator, *mufessir*, nužno ovlada potrebnim znanjima koja uključuju: precizno i temeljito poznavanje arapskog jezika, osposobljenost za korištenje pjesništvom iz predislamskog perioda, upućenost u povode objave, poznavanje derogirajućih i derogiranih ajeta, te druge elemente neophodne za kompetentno tumačenje Kur'ana. Uz navedene kriterijume islamski učenjaci uvjetuju da komentator mora biti pobožan, ispravnog vjerovanja, postojan u vjeri, te plemenitih namjera prema islamu i sl.

Protagonisti ovog metoda tumačenja Kur'ana, sve češće se koriste rezultatima egzaktnih znanosti, smatrajući da je bez njih nemoguće doći do ispravnog tumačenja. Oni smatraju da je razumnim da se pri tumačenju Kur'ana uvrsti znanost poput: fizike, biologije, astronomije, historije, psihologije, medicine... Kur'an bi se, na osnovu njihovih stavova trebalo tumačiti analitički, a ne integristički.²

Budući da život čovjeka neminovno evoluirao, neumjesno je insistirati isključivo na tradicionalnoj metodi tumačenja Kur'ana, kao što je, također, neprimjereno preferiranje razuma, odnosno ljudskih povijesnih spoznaja kao što su: filozofija, teologija i nauka na račun tradicionalne metode. Zbog toga se kombiniranje tradicionalne i racionalne metode, na osnovu mišljenja većine islamskih učenjaka, smatra optimalnim metodom tumačenja posljednje Allahove, dž.š., objave.

Analizom Handžićevog književnog djela iz oblasti tefsira može se konstatirati da je on vrlo uspješno spojio tradicionalnu i racionalnu metodu tumačenja Kur'ana. To se na prvi pogled uočava, jer on, nakon citiranja ajeta, navodi povode objave, pitanje *nasihā* i *mensuha* ukoliko je prisutan, potom pronalazi druge ajete koji detaljnije objašnjavaju navedeni ajet, navodi hadise Allahova Poslanika koji objašnjavaju određeni ajet, ili fikhski propis, navodi mišljenje ashaba i tabi'ina, pa mišljenja mudžtehida, zatim iznalazi vezu između predmetnog i prethodnog ajeta, zatim objašnjava

² Opširnije o metodama tumačenja Kur'ana vidjeti: Subhi Salih, *Mebahisu fi ulumil-Kur'an*, str. 289-294., Nerkez Smajlagić, *Uvod u Kur'an*, str. 1-7. Safvet Halilović, *Osnovi tefsita*, Islamska pedagoška akademija, Zenica, 2005., str. 257-294. i Enes Karić, *Tefsir*, Bosanska knjiga, Sarajevo, 1995, str. 208-220.

pojedine termine i analizira sintaksu rečenice, potom navodi kiraete, ako ih ima, zatim različite stavove islamskih učenjaka i na kraju propise koji se mogu izvesti iz dotičnog ajeta. Ovome bi trebalo dodati, da se Handžić pri tumačenju, striktno držao ehli sunnetskog pravca u akaidu i fikhu.

Sagledavajući Handžićevo komentarisanje Kur'ani kerima, posebno tumačenja sura *el-Bekare* i *en-Nisa'*, mogli smo se uvjeriti u metodologiju koju je slijedio. Globalnim opažanjem može se uočiti da je on sve navedene uslove, za jednog mufessira, implementirao u svoju metodologiju za koju bismo mogli reći da se temelji na sljedećim principima:

- *prvi princip* – komentiranje Kur'ana Kur'anom,
- *drugi princip* – kombiniranje tradicionalnog i racionalnog tefsira,
- *treći princip* – korištenje jezika i jezikoslovnih disciplina,
- *četvrti princip* – razmatranje fikhskih pitanja iz raznih oblasti,
- *peti princip* – oslanjanje na povode objave,
- *šesti princip* - zastupljenost derogirajućih i derogiranih ajeta,
- *sedmi princip* – zastupljenost kiraeta i njihova diferenciranja i
- *osmi princip* - izbjegavanje israilijata i apokrifnih hadisa.

Nakon uvodnih napomena i sumarnog pregleda principa koji karakteriziraju Handžićavu metodologiju tumačenja Kur'ana, mi ćemo se, inša Allah, u ovom radu, osvrnuti samo na neke aspekte metodologije njegovog tumačenja Kur'ana. Zapravo, na ovom mjestu, osvrnut ćemo se samo na drugi princip Handžićeve metodologije u kojem on tretira kombinovnje tradicionalnog i racionalnog komentiranja Kur'ana.

Tradicionalna metoda u Handžićevom komentiranju Kur'ana

Handžićevu naklonost tradicionalnom metodu tumačenja Kur'ana razumijemo i iz njegovog «*Uvoda u tefsirsku nauku*» u odjeljku u kojem on, bavljeno tefsirskom, uslovljava ispunjenjem određenim predispozicijama koje mora posjedovati svaki mufessir:

„Kod tumačenja Kur'ana dužnost je na prvom mjestu obratiti se na sami Kur'an, jer što je na jednom mjestu ukratko i zbijeno

rečeno, to je na drugom mjestu prošireno i objašnjeno. Poslije toga mora se obratiti na riječi Božijeg Poslanika, jer je sunnet tumač Kur'ana. Na trećem mjestu mora se obratiti na mišljenja Alejhisselamovih drugova, jer su oni živjeli u doba kada je Kur'an objavljan, te su poznavali okolnosti i prilike radi kojih su pojedini ajeti objavljeni. Iza toga treba se oslonuti na pravila arapskog jezika držeći se potpuno pravog (jezičkog) značenja riječi. Stoga islamski učenjaci ne smatraju tefsirima pojedina tumačenja mistika (batinija) koja se ne temelje na pravilima arapskog jezika niti ostalih podloga za tumačenje Kur'ana.³

a) Tumačenje Kur'ana Kur'anom

Jedna od osnovnih karakteristika tradicionalne metode je tumačenje Kur'ana Kur'anom. Za valjano komentarisanje Allahove, dž.š., riječi neophodno je temeljito poznavanje integralnog kur'anskog teksta kako bi mufessir mogao imati na raspolaganju sve što se u Kur'anu nalazi, a vezano je za određenu temu. Poslije toga neophodno je uporediti ajete jedan s drugim kako bi se razumijevanje Božije Riječi upotpunilo i proniklo u stvarnu intenciju poruku određenog ajeta ili sure. Sasvim je razumljivo da Onaj Ko je izgovorio određene riječi, najbolje poznaje njihova značenja. Zbog toga je bilo neophodno da se kao nezaobilazni metod, u tumačenju Kur'ana, ustanovi tumačenje Kur'ana Kur'anom. Jer kako znanstvenici kur'anskih znanosti ističu:

و ما أوجز في مكان قد ييسر في مكان آخر و ما أجهل في موضوع قد يبين في موضوع آخر

«ono što je Kur'an iznio na jednom mjestu sažeto, na drugom je prošireno, što je na nekom mjestu nejasno rečeno, na drugom je objašnjeno»⁴

Mnogo je primjera s kojima bismo mogli ilustrirati tumačenje Kur'ana Kur'anom, ali za ovu priliku navest ćemo samo neke primjere:

37. ajet, sure el-Bekare govori da je Adem primio «*neke riječi od Gospodara svoga, i On mu oprosti*», a Ademove riječi, koje pojašnjavaju i dopunjavaju navedeni ajet nalazimo u 23. ajetu, sure

³ Mehmed Handžić, «Uvod u tefsirsku i hadisku nauku» str. 45., 46.

⁴ Vidi: Muhamed Husejn ez-Zehebi, «Et-Tefsiru vel-mufessirun, Kairo, 1976, 1/37.

el-E'araf: *«I oni rekoše: «Gospodaru naš! Sami smo sebi krivi, i ako nam Ti ne oprostiš i ne smiluješ nam se, sigurno ćemo biti izgubljeni!»*

Prvi koji je slijedio ovaj pravac bio je Allahov Poslanik, s.a.v.s. Buhari u svom *Sahihu* navodi slučaj kada su objavljene riječi Uzvišenog: *«Bit će sigurni samo oni koji vjeruju i vjerovanje svoje s nepravdom (zulmom) ne miješaju, oni će biti na pravom putu.»*⁵ Ashabima se to učinilo preteškim pa su se za sebe pobojali,

وأينا لم يظلم نفسه؟

„Pa ko od nas nije nikad počinio neku napravdu? pa im je on odgovorio:

فقال النبي صلى الله عليه و سلم: ليس كما تظنون، إنما هو كما قال لقمان لابنه: يَا بُنَيَّ لَا تُشْرِكْ بِاللَّهِ إِنَّ الشِّرْكَ لَظُلْمٌ عَظِيمٌ.

«To nije tako kako vi mislite, već onako kako je Lukamn rekao svome sinu: *«O sinko, ne smatraj druge Allahu ravnim, mnogoboštvo je zaista, velika nepravda.»* (Lukman, 13.)⁶

U drugom primjeru Vjerovjesnik, s.a.v.s., je kritikovao ashabe koje je čuo kako se prepiru oko pitanja Allahovog određenja (*kader*), argumentirajući to različitim kur'anskim ajetima. Vidno uzrujan i zarumenjelog lica bacio je na njih pijasak te rekao:

مهلا يا قوم، بهذا أهليكت الأمم من قبلكم باختلافهم على أنبياءهم و ضربهم الكتب بعضها ببعض. إن القرآن لم يترل يكذب بعضها بعضا بل يصدق بعضها بعضا.

«Polahko ljudi! Zbog toga su propali narodi prije vas! Propali su zbog razilaženja s njihovim vjerovjesnicima i suprotstavljanja objave jedne drugoj! Kur'an nije objavljen da bi jedan dio obesnaživao drugi, već zato da se jedan drugim potvrđuje!»⁷

Handžićeva privrženost navođenju srodnih ajeta

Handžić se, u svome tumačenju Kur'ana pokazao krajnje dosljedan ovome metodi, tako da ga, po onome što slijedi, možemo smatrati veoma privrženog sabiranju predmetno-srodnih

⁵ En'am, 82

⁶ Bilježe: Buhari u «Sahihu» br. 6180, Ahmed u «Musnedu» br. 4019.

⁷ Bilježi Ahmed u «Musnedu» na dva mjesta, br. 6415 i 6453.

ajeta i upoređivanja ajeta jednih s drugima. Zastupljenost ovog metoda kod Handžića je izražena u mnogim primjerima, a mi ćemo se zadovoljiti navođenjem samo nekolicine ajeta koji potkrepljuju naše tvrdnje.

Komentarišući riječi Uzvišenog: «*Vidimo Mi kako sa žudnjom bacaš pogled prema nebu...*» (El-Bekare, 144.), Handžić se zadržava na pojašnjenju riječi قد rekavši da ona ima značenje riječi katkada (*rubbema*), a riječ (*nera*) kao da je rečena u prošlom vremenu (*re'ejna*). Handžić ističe da se ova riječ u Kur'anu, u istom smislu, upotrebljava na više mjesta, on navodi nekoliko ajeta: «*Allah dobro zna one među vama koji su druge zadržavali*» (*kad ja'lemullahul-mua'vvikine*). (El-Ahzab, 18.).

«*Mi dobro znamo da ti je teško u duši zbog onoga što oni govore.*» (El-Hidžr, 97.).

«*On sigurno zna kakvi ste vi...*» (En-Nur, 97.).⁸

Objašnjavajući riječi Uzvišenog: «*O vjernici, propisuje vam se post...*» (El-Bekare, 184.), Handžić se zadržava na značenju riječi (*Es-savm*), pa kaže:

"الصوم: في اللغة الإمساك عن الشيء و الترك له، [إني نذرت للرحمن صوما فلن أكلم اليوم إنسيًا]، و صامت الريح إذا سكنت و ركدت، و التشبيه في وجوب الصوم، و قيل فب مقداره، و قيل في كفيته، و المطلعون على التاريخ يقولون لم تحل شريعة عن صوم.

Savm u arapskom jeziku znači, nešto napustiti, od nečega se uzdržati. Tako je uzdržavanje od razgovara s ljudima u Kur'anu nazvano *savmom*. «*Ja sam se zavjetovala Milostivom da ću šutjeti, i danas ni s kim neću govoriti.*» (Merjem, 26.). U arapskom jeziku se, također kaže: *sametir-rihu* za mirno vrijeme, kada vjetar miruje i ne puše. Prema tome *savm* znači dobrovoljno uzdržavanje od nekih radnji.⁹

Tumačeći riječi Uzvišenog. «*I imetak na Allahovom putu žrtvujte, i sami sebe u propast ne bacajte, i dobro činite; Allah, zaista, voli one koji dobra djela čine.*» (el-Bekare, 195.), Handžić veli:

⁸ Vidjeti Handžićev rukopis br. 6967, list br. 2/B, i «Izabrana djela Mehmeda Handžića» 4/59.

⁹ Vidjeti isti rukopis list br. 5/A, i «Izabrana djela», 4/74.

"Borba na Allahovom putu zahtijeva žrtvovanje života i imovine. Stoga je naređeno imućnim da troše na Allahovom putu. Ajet ima općenito značenje. On potiče trošenje imetka za potrebe džihada. Neki kažu da je prijedlog *bi* u riječi: *bi ejdikum* višak. Riječi: *sami sebe u propast ne bacajte*, znače ist kao da je rečeno: *nemojte se svojim rukama u propast bacati*. Allah, dž.š., na drugim mjestima u Kur'anu veli: «*djela ruku svojih*» (El-Kehf, 57.) „*to je zbog grijehova koje ste zaradili*“ (Eš-Šura, 30). Neki tvrde da se pod pojmom *bi ejdikum* podrazumijeva *enfusekum*, pa kao da je rečeno «nemojte sami sebe bacati u propast, tj svojim rukama. Riječ *et-tehlukeh* (propast) objašnjava se primjerom: ako bi muslimani uskratili materijalnu pomoć u borbi protiv neprijatelja, tada bi neprijatelj zavladao njima i uništio ih.

Po drugom shvaćanju ovo bi značilo: *I kada dijelite, nemojte sve podijeliti*, pa da onda vi stradate, nego pomozite drugom a i sebi ostavite, pa bi, prema tome, smisao ovog ajeta bio isti kao smisao sljedeća dva ajeta: «*I oni kad udjeljuju, ne rasipaju i ne škrtare, već se u tome drže sredine.*» (El-Furkan, 67.) i «*Ne drži ruku svoju stisnutu, a ni posve otvorenu...*» (El-Isra', 29.).

Po nekima značenje ajeta je: «Ne tajite raspoloživa imanja pa da sebi propast izazovete, a ta propast je patnja u džehennemu».¹⁰

Tumačeći riječi Uzvišenoga: «*Nije vam grijeh ako od Gospodara svoga molite da vam pomogne da nešto steknete...*» (El-Bekare, 198.), Handžić kur'ansku sintagmu (*el-ibtigau min fadlillahi* – (traženje Allahovih blagodati), obrazlaže sljedećim riječima:

El-ibtigau min fadlillahi, što u kur'anskoj upotrebi označava trgovinu kao što *subhanehu ve te'ala* kaže na drugom mjestu u Kur'anu: «*i oni koji će po svijetu putovati i Allahove blagodati tražiti...*» (El-Muzemmil, 20.). A Ebu Muslim¹¹ je mišljenja da se ovo odnosi na trgovinu nakon obavljenog hadždža, analogno riječima Uzvišenog: «*A kad se namaz obavi, onda se po zemlji*

¹⁰ Vidjeti isti rukopis, list br. 8/B, i 9/A

¹¹ Muhammed bin Bahr El-Esfehani Ebu Muslim (254-322/868-934) istaknuti pisac, mufessir, mutekellim, muhaddis, gramatičar, pjesnik, pripadao je mu'tezilijском pravcu, bio valija Isfahana i drugih gradova u Perziji u vrijeme abbasijskog halife el-Muktedira sve do 321. god. kada je u Isfahan došao Ibn Buvejh. Od njegovih djela najpoznatija su: tefsirko djelo «Džami'ut-te'vil» koje sadrži četrnaest tomova, zatim «En-Nasihū vel-mensuh», «En-Nahv» i «Medžmu'u resailihi». («El-E'alam», 6/50, «Mu'džemul-muellifin», 3/158 i «Kešfuz-zunun» 1/538 i 2/1920)

raziđite i Allahove blagodati tražite...» (El-Džumu'a, 10.), ali odmah na osnovu vanjske forme (*zahir*) ajeta, razumije se da se ovdje misli na trgovinu za vrijeme hadždža, ukoliko ne ide na uštrb hadža.

Komentarišući riječi Uzvišenog: »*Ne ženite se mnogoboškinjama dok ne postanu vjernice...»* (El-Bekare, 221.), on obrazlaže pojam (*mušrikat*) mnogoboškinje, iznoseći nekoliko stavova vezanih za pitanje razumijevanja ovog izraza, a sve to argumentirajući drugim kur'anskim ajetima koji se tiču ove teme. On kaže: »Neki su mišljenja da izraz (*el-mušrikat*) obuhvata sve nemuslimanke, bile one idolopoklonke, jevrejke ili kršćanke. Oni koji smatraju da ovi pojmovi označavaju sve nemuslimanke razilaze se. Jedni smatraju da zabrana navedenim ajetom traje do danas, a drugi su mišljenja da je ajet ograničen (*muhassas*) petim ajetom iz sure *El-Maide* u kojem se kaže: »*i čestite kćeri onih kojima je data Knjiga prije vas...»*, jer se pouzdano zna da je sura *El-Maide* poslije sure *El-Bekare*. Ovu vrstu specificiranja (*tahsis*), hanefije, u usuli fikhu, nazivaju *neshom* – derogacijom.

Druga grupa šerijatskih pravnika zastupa mišljenje da pojam (*el-mušrikat*) obuhvata samo pripadnice onih vjera koje nemaju ni jedne od Allahovih knjiga kao što su vatropoklonici (međušije), predislamski Arapi i sl. Prema tome *kitabije* ne ulaze u značenje ovog pojma. Oni vele da je u naravi kur'anskog izraza i upotrebe običaj odredio ove riječi i ovom pojmu dao precizno značenje kao u ajetima: »*Ne vole oni koji ne vjeruju, ni sljedbenici Knjige ni mnogobošci da se vama od Gospodara vašega bilo kakvo dobro objavi...»* (El-Bekare, 105.) i »*Nisu se nevjernici između sljedbenika Knjige i mnogobošci odvojili...»* (El-Bejjine, 1.).

Dokaz onima koji kažu da su *kitabijke* (jevrejke i kršćanke), idolopoklonke jesu kur'anski ajeti: »*Oni, pored Allaha, Bogovima smatraju svećenike svoje i monahe svoje i Mesiha, sina Merjemina, a naređeno im je da se samo jednom Bogu klanjaju, - nema boga osim Njega. On je vrlo visoko iznad onih koje oni Njemu ravnim smatraju.»* (Et-Tevbe, 10.) I prije ovoga ajeta, ajet: »*Jevreji govore: «Uzejr je – Allahov sin», a kršćani kažu: «Mesih je – Allahov sin...»* (Et-Tevbe, 30.). A Ibn Omer¹² je rekao: »*Koji je to širk veći od onoga kada neko kaže da je njegov bog 'Isa.»*¹³

¹² Abdullah bin 'Omer bin El-Hattab El-'Adevi, Ebu 'Abdirrahman (10-73/613-692) istaknuti sahabija, odrastao u islamu, Hidžru u Medinu učinio sa svojim ocem. Rođen i umro u Mekki. Posljednji od ashaba koji je preselio u Meki. U

Komentarišući riječi Allaha, dž.š., *«Allah vam zapovijeda da odgovorne dužnosti povjeravate onima koji su ih dostojni...»* (En-Nisa', 58), Handžić pojašnjava pitanje pravedne vlasti pa kaže: *«Pravedna vlast podrazumijeva usklađenost s propisima Šerijata, u protivnom, to je vlast na osnovu ličnih hirova. Navodi se od El-Hasana da je Allah vlastodršcima u obavezu stavio troje: da ne slijede strasti, da se boje Njega a ne ljudi i da Njegove ajete ne daju za neznatnu materijalnu korist. Potom je proučio: 'O Davude, Mi smo te namjesnikom na zemlji učinili, zato sudi ljudima po pravdi i ne povodi se za strašću...' (Sad, 26. ajet)»*

«Mi smo objavili Tevrat, u kome je upustvo i svjetlo. Po njemu su Jevrejima sudili vjerovjesnici koji su bili Allahu poslušni i čestiti ljudi (...) Zato se, kad budete sudili, ne bojte ljudi, već se bojte Mene, i ne zamjenjujte riječi Moje za nešto što malo vrijedi! A oni koji ne sude prema onome što je Allah objavio, oni su pravi nevjernici.» (El-Maide, 44. ajet).¹⁴

b) Poslanikov sunnet

Nemoguće je razumjeti pravi smisao Allahove, dž.š., poruke bez korištenja sunneta Allahova Poslanika, s.a.v.s. koji je pored ostalog imao obavezu da ljudima objasni ono što mu se objavljuje, kao što Uzvišeni navodi u Kur'anu: *«A tebi objavljujemo Kur'an da bi objasnio ljudima ono što im se objavljuje, da bi oni razmislili.* (En-Nahl, 44.)

Zbog važnosti sunneta, u pogledu pravilnog razumijevanja i interpretiranja vjere, konsenzusom islamskih učenjaka Poslanikov sunnet se smatra drugim vjerskim izvorom. Stoga bi svaki tumač Allahove riječi morao uložiti sve svoje potencijale kako bi proučio ono što je Vjerovjesnik, s.a.v.s., iz Kur'ana protumačio, posebno ono što je vezano za propise dini islama. Prije nego li otpočnemo navoditi primjere iz kojih se razumije zastupljenost sunneta Allahova Poslanika, s.a.v.s., u Handžićevom tefsiru, smatramo uputnim spomenuti njegov odnos naspram ovog vjerskog izvora. To ćemo najbolje razumjeti iz njegovog djela *Uvod u tefsirsku i hadisku nauku* gdje on u poglavlju *Hadis kao vjerski izvor* kaže:

hadiskim djelima od njega se prenosi 2630 hadisa. Bio je učen i ljudima je davao fetve oko šezdeset godina. Pred kraj života oslijepio je. («El-E'alam», 1/108.)

¹³ Vidjeti isti rukopis, list br. 10/A.

¹⁴ Isto, list br. 48.

«Alejhisselamov hadis, ili sunnet je drugi vjerski izvor u islamu. Na prvom mjestu dolazi Kur'an, a odmah iza njega sunnet Alejhisselamov. Na trećem mjestu dolazi *idžma'*, a na četvrtom *kijas*. Zapravo, glavni vjerski izvori su samo Kur'an i hadis, jer posljednja dva izvora nijesu samostalni, nego se temelje i zasnivaju na Kur'anu ili sunnetu.

Da je Kur'an vjerski argument i izvor o tome nijedan musliman nema i ne smije imati ni najmanje sumnje. Što se pak tiče hadisa, to možemo reći, da su svi islamski učenjaci, pa i svi muslimani, s malom iznimkom nekih zabludjelih sekti, koje su se od pravog puta udaljile, složni u tome da je i hadis samostalan vjerski izvor i šerijatski argument. Na temelju hadisa, ili sunneta isto kao i na temelju Kur'ana možemo zaključiti da je neka vjerska dužnost *farz*, ili *vadžib*, ili da je vjerom preporučeno *mendub*, ili da je dozvoljeno *mubah*, ili ga je bolje napustiti *mekruh*, ili da je zabranjeno *haram*.

Iz samog Kur'ana razumijemo da je sunnet vjerski izvor i samostalan šerijatski argument. Prema tome svaki musliman koji priznaje Kur'an, a bez toga čovjek ne može biti musliman, mora priznati da je hadis vjerski izvor i šerijatski argument. Kur'an kaže:

«*Reci: - Ako Allaha volite, mene slijedite, i vas će Allah voljeti i grijeha vam oprostiti! A Allah prašata i samilostan je.* (Ali 'Imran, 31.)

«*Onaj ko se pokorava Poslaniku, pokorava se i Allahu...*» (En-Nisa', 80.)

«*Ono što vam Poslanik da to uzmite, a ono što vam zabrani ostavite...*» (El-Hašr, 7.)

«*A tebi objavljujemo Kur'an da bi objasnio ljudima ono što im se objavljuje, da bi oni razmislili.*» (En-Nahl, 44.)

«*On ne govori po hiru svome, to je samo Objava koja mu se obznanjuje.*» (En-Nedžm, 3, 4.)

(...) Na hadisu se zasniva mnogo vjerskih propisa. Kada hadis ne bi bio vjerski izvor, mi ne bismo znali koliko puta na dan bi trebalo klanjati namaz, jer toga izričito u Kur'anu nema. Pretpostavimo da bismo, na neki način, mogli razumjeti da smo zaduženi pet puta dnevno obavljati namaz, ali iz samog Kur'ana ne bismo mogli saznati način kako ćemo obavljati namaz. Isto tako ne bismo mogli saznati propise o zekatu, jer Kur'an samo naređuje da se daje zekat, a ne pruža nam potanko razjašnjenja o tome. Takvih slučajeva imamo mnogo, iz kojih se vidi da hadis bez sumnje mora biti jedno vjersko vrelo i šerijatski argument. Alejhisselam je svaku

kur'ansku naredbu prema Božijoj zapovijedi rastumačio svijetu svojim djelom ili riječima. Zato je npr. u pogledu namaza rekao:

صَلُّوا كَمَا رَأَيْتُمُونِي أُصَلِّي¹⁵ 'Klanjajte kako vidite da ja klanjam!'
'Od mene naučite hadžske obrede'.¹⁶ مَنَاسِكِكُمْ

Iz ovoga svega se daje jasno zaključiti da je i hadis vjerski izvor i da se svaki musliman mora podvrgnuti onome što u hadisu stoji i što je Alejhisselam u okviru tumačenja Kur'ana rekao ili radio.¹⁷

Navedeni citat Handžića jasno determinira kao gorljivog tradicionalistu koji vidi hadis kao nezaobilazni izvor kada je u pitanju komentiranje Kur'ana i pravilno razumijevanje propisa vjere. Skoro u svakom komentaru ajeta iz sure El-Bekare i En-Nisa', Handžić se izdašno služi praksom i hadisima Allahova Poslanika, s.a.v.s. Evo nekoliko primjera:

Objašnjavajući značenje *Mekamu Ibrahim*, u sklopu 125. ajeta, sure El-Bekare, on kaže: «Mekamu Ibrahim je poznati kamen koji se nalazi u blizini Ka'be. Neki su skloni mišljenju da je Ibrahim s tog kamena zidao Ka'bu dok drugi kažu da je on s tog kamena držao govor što je prioritetnije mišljenje. Neki opet zastupaju mišljenje da sva mjesta na kojima se Hadždž obavlja spadaju u Mekami Ibrahim, a drugi tvrde da su to samo Arefat i Muzdelifa. Iz postupka Alejhisselama razumije se: *da bi on poslije tavvafa prišao ovom kamenu i iza njega klanjao dva rekata.*^{18, 19}

Komentirajući riječi Uzvišenog: «...a onome od vas koji bude bolestan ili na putu – isti broj drugih dana...» (El-Bekare, 184.) Handžić navodi mišljenja četvorice imama o pitanju njihovog razumijevanja, statusa musafira, a zatim se poziva na riječi Poslanika, a. s., rekavši: «Vjerovjesnik, s.a.v.s., odredio je za musafira, uzimanje *mesha* po mestvama tri dana i tri noći»,²⁰ a u drugom hadisu se kaže: «Vjerovjesnik je zabranio ženi da se

¹⁵ Bilježi, Buhari u *Sahihu*, poglavlje “Kitabul-ezan”, hadis br. (631).

¹⁶ Bilježi Muslim u *Sahihu*, poglavlje “Kitabul-hadždž”, hadis, br. (1297).

¹⁷ Handžić, «Uvod u tefsirsku i hadisku nauku», str. 70-72.

¹⁸ Bilježi Ahmed u *Mussnedu* 3/320., od Džabira.

¹⁹ Vidjeti rukopis Handžića br. 6967. list, br. 2/A

²⁰ Bilježe: Muslim u *Sahihu*, poglavlje «O taharetu» br. (276)., Ahmed u *Musnedu* 1/134-146.

zapućuje na put bez *mahrema* (bližnjeg srodnika), tri i više dana.»^{21 22}

Neposredno pred tumačenje 11. i 12. ajeta sure En-Nisa', on ukratko govori i označavaju nasljednog prava, pozivajući se pri tome, na neke hadise Allahova Poslanika, s.a.v.s., rekavši: «Nasljedno pravo *'ilmul-feraid*, kod ashaba, radijallahu anhum, smatralo se najvrjednijom znanošću u sklopu koje su oni najviše iznosili svoja mišljenja. El-Hakim i El-Bejheki, prenose od Ibn Mes'uda, merfu' predajom, da je Vjerovjesnik, s.a.v.s., rekao: «Učite nasljedno pravo i njemu druge podučavajte, jer ja sam osoba koja će umrijeti, a znanje će iščeznuti, pojaviti će se smutnja tako da će se dvojica razilaziti o pitanju nasljedstva i neće naći nekoga ko bi im presudio.»²³ El-Hakim i El-Bejheki, od Ebu Hurejre,²⁴ također, merfu' predajom, prenose da je Poslanik, s.a.v.s., rekao: «Proučavajte nasljedno pravo i podučavajte ljude tome, jer je to polovica znanja, ono se zaista zaboravlja i to je prvo što će biti istrgnuto iz moga ummeta.»^{25 26}

U komentaru 58. ajeta sure En-Nisa', Handžić navodi četiri hadisa. Tako on riječi Uzvišenog [أَنْ تَوَدَّوْا الْأَمَانَاتِ إِلَىٰ أَهْلِهَا] «*da odgovorne službe onima koji su ih dostojni povjeravate*» obrazlaže sljedećim riječima: «Među povjerljive stvari spomenute ovim ajetom spada i postavljanje odgovarajućih ljudi na položaj, opreznost pri svjedočenju, odabiranje onoga ko će presuđivati u

²¹ Bilježe: Buhari u «Kitabu taksiris-salah» hadis, br. (1086)., Muslim u «Kitabul-hadždž», hadis, br. (413), Ebu Davud, u «Kitabul-menasik», hadis, br. (1727), i drugi.

²² Vidjeti rukopis br. 6967, list, br. 5/A

²³ Bilježe: El-Hakim u «Mustedreku», Darul-Ma'rife, Bejrut bez god. izdanja, 4/333. صحيح الإسناد وواقفه الذهبي. Hadis je sahih i s njim je saglasan Ez-Zehebi., i El-Bejheki u «Sunenul-Kubra», Darul-Ma'rife, Bejrut, bez god. izd., 6/208.

²⁴ Abdurrahman bin Sakr Ed-Deysi Ebu Hurejre (21 prije h-59/994-1066) poznati ashab. Islam primio sedam godina poslije Hidžre i od tada mnogo vremena je prevodio uz Alejhisselama. Stoga je od Poslanika, s.a.v.s., prenio najviše hadisa (5374). Većinu vremena proveo u Medini gdje je i preselio na Ahiret. («El-E'alam», 3/308)

²⁵ Vidjeti rukopis Handžića br. 996. list br. 10, 11.

²⁶ El-Hakim u «Mustedreku», 4/332., Ez-Zehebi u «Telhisul-Mustedrek» ovaj hadis ocjenjuje slabim zbog prenosioca Hafs bin 'Umera El-Medenija, za kojeg kaže da je sklon zaboravljanju. El-Bejheki u «Sunenul-Kubra», 6/209 i on za raviju kaže تفرد به حفص بن عمر وليس بالتقوي

sporovima itd. U hadisu se navodi: «Nema vjere onaj ko nije povjerljiv»,²⁷ a među osobine licemjera ubraja se i «kad mu se nešto povjeri, on to iznevjeri».²⁸

Objašnjavajući, u istom ajetu, riječi «*Kada ljudima sudite da pravično sudite*» on navodi mišljnje Ubejj bin Ka'ba,²⁹ sljedeći ajet povezuje sa prethodnim i na kraju to sve potkrepljuje hadisom. On kaže: «Ubejj kaže: 'Ovdje se prvenstveno misli na vladare, s kojima Allah započinje naređujući im da ispoštuju ono što im je povjereno, a to znači da pravilno rasporede ratni plijen i što ostane u državnu kasu i onima kojima to pripada. Potom im naređuje da pravedno vladaju, a zatim slijedi naređenje nama da im budemo pokorni: «*O vjernici, pokoravajte se Allahu i pokoravajte se poslaniku i predstavnicima vašim.*» (En-Nisa', 59.) Ali vjerovatnije je da druga rečenica navedenog ajeta ima općenito značenje, jer je svaki musliman u poziciji da presuđuje i upravlja nekome i nečim. U hadisu se navodi: «Pravedni će na Sudnjem danu biti na visokim položajima od svjetlosti naspram desnice Svemilosnog – a obje Njegove ruke su desne – to su oni koji su pravedni prema sebi, svojim porodicama i svima onima koji su im potčinjeni.»³⁰

U sljedećem hadisu navodi se: «Svi ste vi pastiri i svi ćete biti odgovorni za svoje stado».^{31, 32}

c) Mišljenja ashaba

Sljedeći izvor koji je vrlo bitan za pravilno razumijevanje Allahove, dž.š., objave, jesu kazivanja ashaba Allahovog Poslanika, s.a.v.s. Njihova kazivanja su posebno značajna ukoliko tumačenja pojedinih ajeta ne nalazimo i ne razumijemo u drugim ajetima Kur'ana, i sunnetu Poslanika, s.a.v.s. Budući da su oni bili savremenici Allahova Poslanika, s.a.v.s., i neposredni sudionici u

²⁷ To je dio sahih hadisa kojeg bilježe Ahmed i Ibn Hibban. (Vidjeti: Muhammed Nasiruddin El-Albani, «Sahihul-džami'is-sagir ve zijadetih», 2/1205)

²⁸ Dio vjerodostojnog hadisa kojeg bilježe Buhari i Muslim i drugi. (Vidjeti: Muhammed Nasiruddin El-Albani, prethodni izvor, 1/66)

²⁹ Ubejj bin Ka'b Ebul-Munzir (u. 22.h./642.), istaknuti ashab, ensarija i jedan od pisara objave. Jedan od najboljih učača Kur'ana. Učestvovao u vrijeme halife Osmana u kodifikaciji Kur'ana. Prvak medinske škole u tefsiru. Rođen i umro u Medini. (Ibn Imad, «Šezeratz-zeheb», 1/176.)

³⁰ Bilježi, Ahmed bin Hanbel u «Musnedu», 6/45.

³¹ Dio hadisa kojeg bilježe: Buhari, Muslim i drugi. (Vidjeti: Muhamed Nasiruddin El-Albani, «Sahihul-džami'is-sagir ve zijadetih», 2/838.)

³² Vidjeti: Rukopis br. 996, list, br. 47, 48.

mnogim događanjima, oni su direktno od njega slušali tumačenje Kur'ana i imali priliku tražiti pojašnjenje, zbog čega se oni, po mišljenju islamskih učenjaka, smatraju najpućenijim u narav i suštinsko značenje kur'anske objave. Dodamo li tome i činjenicu da je Kur'ani kerim, objavljen na njihovom, maternjem jeziku, onda je sasvim razumljivo da su oni najkompetentniji i najdostojniji da se od njih preuzimaju predaje i znanja koja se tiču tumačenja Kur'ana i razumijevanja islama u cijelosti. Posebice su relevantna mišljenja onih ashaba koji su se isticali po svojoj učenosti kao što su četvorica prvih halifa *hulefair-rašidun*, zatim 'Abdullah bin Mes'ud,³³ 'Abdullah bin 'Abbas³⁴, 'Ubejj bin Ka'b, Zejd bin Sabit,³⁵ i dr. U kontekstu navedenog znameniti mufessir Ibn Kesir je reko: «Njima je svojstveno potpuno razumijevanje, uvjerljivo znanje, ispravan rad, prosvijetljeno srce i još mnogo toga, što ostali nemaju.»³⁶

U pogledu važnosti predaja ashaba, koje se vezuju za tumačenje Kur'ana, učenjaci su zauzeli različite stavove koje bismo mogli sažeti u dvije kategorije:

³³ Abdullah bin Mes'ud el-Huzeli, (u.32.h./ 653.), istaknuti ashab, i jedan od četvorica karija u vrijeme Alejhisselama. Između ashaba isticao se u poznavanju Kur'ana i kur'anskih znanosti. Mnogo je proveo vremena s Posalnikom, s.a.v.s., i učestvovao je u svim bitkama u kojima je učestvovao i Alejhisselam. Jedan je od obradovanih džennetom. Rođen je u Mekki a umro u Medini. (Ibn Imad, "Šezeratuz-zeheb", 1/195, 196.)

³⁴ Abdullah bib Abbas (u. 68.h/686.), amidžić Allahova Poslanika, s.a.v.s., za kojeg je on molio da mu Allaha podari znanje u vjeri a posebno u tumačenju Kur'ana. Upravo u tumačenju Kur'ana bio je iznad ostalih. Imao je 13 godina kada je Alejhisselam preselio na ahiret. Od njega je imam Buhari preuzeo 120 hadisa i uvrstio ih u svoj "Sahih". (Šemsuddin bin Muhammed ez-Zehebi, "Tehzibu sijeri e'alam-nubela" 1/101-102.)

³⁵ Zejd bin Sabit bin Ed-Dahhak el-Ensari el-Hazredži (u. 45.h./665.) istaknuti ashab poznat po svojoj učenosti u kiraetu i nasljednom pravu. Bio je jedan od pisara Objave i jedan od sedmorice hafiza Kur'ana za života Alejhisselama. Na sugestiju Vjerovjesnika, s.a.v.s., naučio je hebrejski jezik. U vrijeme odsustva halifa, Omera i Osmana, zamjenjivao ih je u obavljanju državnčkih poslova. Pred njim su, pored ostalih, učili Kur'an, Abdullah bin Abbas i Ebu Abdurrahman es-Sulemi. Od njega se prenosi 92 hadisa. Kada je preselio na ahiret Ebu Hurejre, r.a., izjavio je: "Danas je presahla tinta ovog ummeta. Možda Uzvišeni u Ibn Abbasu da njegovog nasljednika". (Ez-Zirikli, "El-E'alam", 3/57., I Ibn Imad, "Šezeratuz-zeheb" 1/238.)

³⁶ Vidjeti: «Tefsir bin Kesir», Mektebetud-daril-fejhai ve Mektebetud-daris-selam, Damask, Rijad, 1414/1994. Mukaddima, 1/20 i dalje.

- Prva grupa smatra da sve što dolazi od ashaba, ako je lanac prenošenja vjerodostojan, ima vrijednost predaje koja seže do Vjerovjesnika, s.a.v.s., *merfu'*.
- Druga grupa je nešto reducirala prethodni stav tvrdeći da takva predaja ashaba može imati status *merfu'a*, samo u pitanjima koja tretiraju povode objave *esbabun-muzul*, kao i u pitanjima gdje nema mjesta mišljenju, kao npr. problem nevidljivog svijeta *el-gajb*, budućeg svijeta *el-ahire* i sl. A ono što se tiče jezika, propisa i idžtihada, nije na razini predaje koja seže do Poslanika, odnosno nema vrijednost *merfu'* predaje.³⁷

Ako se zainteresiramo za Handžićevo oslanjanje na mišljenja ashaba, uvjerit ćemo se da ih je on vrlo često citirao. Bilo bi iracionalno navoditi sva mišljenja ashaba koja je on citirao u svom komentiranju Kur'ana, zato ćemo za ovu priliku ukazati samo na neka mjesta iz kojih se jasno vidi da se uveliko služio mišljenjima ashaba.

Tako on u komentaru 188. ajeta, sure El-Bekare, govoreći o uzurpiranju tuđeg prava, navodi slučaj hazreti-Alije i kaže: «Prenosi se da je hazreti-Aliji,³⁸ kerremallhu vedžheh, došao neki čovjek tvrdeći da se vjenčao s jednom ženom što je ona negirala. Potom mu je došao sa dvojicom svjedoka (koji su to potvrdili), međutim, ona je ponovo ustvrdila da se nisu vjenčali, nakon čega joj se hazreti Alija obratio rekavši: «Već su vas vjenčala ova dvojica svjedoka.»³⁹

U komentaru 228. ajeta sure El-Bekare, u pogledu riječi Uzvišenog: «*muževi imaju prednost pred njima za jedan stepen*» Handžić navodi mišljenje Ibn Abbasa pa kaže: «Svrha navedenog je da se, priznajući muškarcima neki stepen prednosti, oni potaknu na lijepo postupanje i druženje sa ženama tako da muževi iskazuju velikodušnost prema suprugama u pogledu trošenja imetka na njih i lijepog ponašanja prema njima. Zbog te prednosti nad ženama od njih se očekuje da popuštaju i da u mnogo čemu kod manjih

³⁷ Vidjeti: Es-Sujuti, «El-Itkan», 4/181.

³⁸ 'Ali bin Ebi Talib bin 'Abdil-Mutalib El-Hašimi El-Kureši, Ebul-Hasan (23. prije h.-43./600-661) *emirul-mu'minin*, četvrti halifa od *hulefair-rašidina* i jedan od desetorice koji su obradovani džennetom., amidžić Allahovog Poslanika i njegov zet. Vladao je poslije ubistva Osmana bin 'Affana, boravio u Kufi sve dok ga nije ubio Abdurrahman bin muldžim. («El-E'alam», 4/295, 296.)

³⁹ Vidjeti: Rukopis Handžića, br. 6967, list, br. 7/A

nesporazuma, krivicu preuzimaju na sebe, makar ona ne bila njihova.⁴⁰

Komentarišući 11. ajet sure En-Nisa', koji tretira pitanje nasljedstva, u sklopu kojeg, tumačeći riječi Uzvišenog: «*A ako bude više od dvije ženskih, njima dvije trećine onoga što je ostavio*», Handžić kaže: «Prema onome što se razumije na prvi pogled, ovaj ajet određuje dvije trećine nasljedstva za tri ili više kćeri a ne navodi određeni dio za dvije kćerke. Zato nema jedinstvenog stava o pitanju određenog dijela za dvije kćerke. Većina islamskih učenjaka smatra da njima pripadaju dvije trećine, ukoliko uz njih ne bude sinova.» Zatim on navodi dokaze na osnovu kojih se ova većina islamskih učenjaka opredijelila, a među tim dokazima spominje i mišljenje Ibn Mes'uda rekavši: «U pogledu kćerke, sinove kćerke i sestre, Ibn Mes'ud je presudio na sljedeći način: - kćerki polovina, sinovoj kćerki šestina (kao dopuna do dvije trećine), a ostatak sestri. Ako sinovoj i vlastitoj kćerki pripadaju dvije trećine zaostavštine, preče je da toliko pripadne dvjema kćerkama.»⁴¹

U komentaru istog ajeta, u dijelu gdje se on osvrće na djeda kao nasljednika, Handžić ističe: «U pogledu djeda, također, postoje rezilaženja islamskih učenjaka. Prenosi se od Ebu Bekra, radijallahu anhu, da je on djedu dodijelio status oca, pa je tako djed zaklanjao braću, argumentirajući to riječima Uzvišenog «*u vjeri pretka vašeg Ibrahima*»⁴² i «*O sinovi Ademovi*».⁴³ Nakon njegove vladavine došlo je do različitih stavova.»⁴⁴

d) Mišljenja tabi'ina

Kada su u pitanju kazivanja tabi'ina, među islamskim učenjacima postoje još izraženije razlike oko njihove podobnosti da se uzimaju kao izvor za tradicionalni tefsir, pa čak i u slučaju da su njihova kazivanja autentična.

Oni koji njihova kazivanja smatraju meritornim prilikom tumačenja Kur'ana, argumentiraju činjenicom da su većinu onoga čime se oni služe u tefsiru preuzeli od ashaba. Ibn Kesir u vezi s tim kaže:

⁴⁰ Viddjeti prethodni izvor, list, br. 18/B.

⁴¹ Vidjeti rukopis br. 996. list, br. 13.

⁴² El-Hadždž, 78.

⁴³ El-E'araf, 31.

⁴⁴ Isti izvor, list br. 14.

إذا لم تجد التفسير في القرآن ولا في السنة ولا وجدته عن الصحابة, فقد رجع كثير من الأئمة في ذلك إلى أقوال التابعين كمجاهد بن جبر فإنه كان آية في التفسير كما قال محمد بن إسحاق: ثنا أبان بن صالح عن مجاهد قال: عرضت المصحف على ابن عباس ثلاث عرضات من فاتحته إلى خاتمته أوقفه عند كل آية منه وأسأله عنه.

«Ako tumačenje nisu našli u Kur'anu, niti sunnetu, niti u kazivanjima ashaba, učenjaci su se obraćali kazivanjima tabi'ina, kao što je Mudžahid bin Džebr⁴⁵ koji je bio veliki autoritet u tefsiru. Za njega Muhammed bin Ishak kaže: «Eban bin Salih nam o Mudžahidu prenosi da mu je govorio: «Ibn Abbasu sam tri puta predočavao mushaf, uvijek počevši od sure *el-Fatiha* pa do kraja, zaustavljajući ga na svakom ajetu, da bih ga pitao o onome što me intersiralo. Zato će Sufjan Es-Sevri ustvrditi: «Ako ti tumačenje dođe od El-Mudžahida, dovoljno ti je.»⁴⁶

Drugi su na stanovištu da kazivanje tabi'ina u tefsiru ne može imati mjerodavan stav, budući da ono što dolazi posredstvom njih ulazi u domen mišljenja (re'j), samostalnog promišljanja (idžtihad) te zbog međusobnih razilaženja koja su naglašenija nego kod ashaba. Šu'be bin El-Hadžadž⁴⁷ zastupa mišljenje da: 'Kazivanja tabi'ina ni u izvođenju odredbi nisu dokaz, pa kako onda mogu biti dokaz u tefsiru?⁴⁸

Zaključujući izlaganje o tabi'inima kao izvoru u tradicionalnoj metodi tumačenja Kurana, na osnovu mišljenja

⁴⁵ Mudžahid bin Džebr, Ebu Hadždžadž el-Mekki, (u. 104.h/722.) istaknuti tabi'in. Tumačenje Kur'ana učio je pred Abdullah bin Abbasom. Sam je rekao da je pred njim tri puta proučio Kur'an zadržavajući se na svakom ajetu, pitajući za povode objave i druge osobenosti vezane za tumačenje Kur'ana. (Hajruddin ez-Zirikli, "El-E'alam" 5/278.)

⁴⁶ Vidjeti: «Tefsir bin Kesir» Mukaddima, 1/21, i Es-Sujuti, «El-Itkan», 4/215.

⁴⁷ Šu'be bin El-Hadžadž bin el-Verd el-'Ateki el-Ezdi (82-160/701-776) znameniti islamski učenjak, posebno u hadisu. Bio hafiz hadisa, poznat po žestini u reviziji predaje. Imam Ahmed je rekao za njega: «On je u ovoj stvari kao jedan ummet .

هو أمة وحده في هذا الشأن. A imam Šafija je rekao za njega: Da ne bijaše Šu'be hadis bi ostao nepoznat u Iraku. Bio je učenjak i u književnosti i poeziji. Napisao je poznato hadisko djelo «El-Garaib». Rođen je i odrastao u Vasitu, a živio je u Basri gdje je i umro. («El-E'alam», 3/164)

⁴⁸ Vidjeti: Es-Sujuti, «El-Itkan» 4/181, 182., «Tefsir bin Kesir», Mukaddima, 1/21.

većine islamskih učenjaka, ne bi trebalo sumnjati kao u dokaz, u ono oko čega su oni bili saglasni, jer su glavninu svojih kazivanja na osnovu kojih iznose tumačenja, preuzimali od ashaba.

Nadnoseći se nad Handžićevo komentiranje Kur'ana, lahko se može primijetiti da je on, Allah mu se smilovao, izdašnose služio kazivanjima tabi'ina. S obzirom da su ta kazivanja zastupljena u prilično velikoj mjeri, mi ćemo se zadovoljiti navođenjem samo nekih primjera, koji se vezuju za tumačenje Kur'ana od strane tabi'ina, a koja Handžić navodi u svom tefsiru određenih ajeta.

Tumačeći riječi Uzvišenog: «*Ne igrajte se Allahovim propisima*» (El-Bekare, 231.) on se poziva na mišljenje Es-Suddija⁴⁹ i Hasana Basrija⁵⁰ rekavši: «Ovim ajetom se zabranjuje čovjeku da, žena produžava *iddet*, tako što će je prije isteka samog *iddeta* ponovo povratiti ne želeći s njom zajednicu, nego samo da joj napakosti. Es-Suddi kaže: „Ovaj ajet je objavljen povodom slučaja ensarije koji se zvao Sabit bin Jesar koji je pustio svoju ženu, pa kad joj je *iddet* skoro istekao, povratio ju je, a zatim je opet pustio. Nakon toga ju je ponovo povratio tako da joj je post razvodni priček (*iddet*), produžio na devet mjeseci, nanoseći joj, na taj način, štetu. «*Ne igrajte se sa Allahovim propisima*» Hasan Basri kaže, da je ovaj ajet objavljen zbog toga što su pojedinci puštali žene i oslobađali robove, a zatim bi rekli da su se samo šalili“⁵¹.

U komentaru 7.ajeta sure *En-Nisa'*, koji tretira pitanje nasljedstva Handžić od Taberija⁵² preuzima mišljenje Ikrime

⁴⁹ Isma'il bin 'Abdirrahman Es-Suddi (... -128/...745.) istaknuti mufessir iz reda tabi'ina, porijeklom iz Hidžaza a živio u Kufi. Za njega Tagriberdi kaže da je bio autor tefsira, poezije i bio-bibliografskih djela, i da je izvanredno poznao realnost vremena u kojem je živio. («El-E'alam», 1/317.) i «Es-Sijer» 5/264.

⁵⁰ El-Hasen bin Jesar El-Basri Ebu Se'id (21-110./642-728.) jedan od najistaknutijih tabi'ina. Bio je imam

Basre i ukraš ummeta u svom vremenu. Isticao se u fikhu, i govorništvu. Ostat će upamćen po dosljednoj primjeni propisa islama i velikoj hrabrosti. Odlazio je namjesnicima, bodrio ih na dobro, a odvrćao od zla i na tom putu nije se bojao ničijeg prijekora. Za njega je imami Gazali kazao: “Govor Hasana Basrija najviše je ličio govoru Vjerovjesnika, neka je na njih Allahov mir, i uputi ashaba, Allah bio zadovoljan njima. («El-E'alam»,2/226, «Es-Sijer», 4/563 i «Šezeratuz-zeheb», 2/48-55.)

⁵¹ Vidi rukopis Handžića br. 6967. list br. 20/B

⁵² Muhammed bin Džerir Et-Taberi (u. 310.h./922.) poznati islamski učenjak enciklopedist. Bio je temeljito upućen u znanosti tefsira, fikha, hadisa, historije, jezika, kiraeta. Autor je poznatog tefsira “Džami'ul-bejan fi te'vilil-Kur'an” koji

rekavši: «U vrijeme džahilijeta žene i maloljetna djeca nisu imali pravo nasljedstva, pa makara se radilo i o dječaku. Et-Taberi prenosi od 'Ikreme da je rekao: 'Ovaj ajet objavljen je zbog slučaja Ummu Kudždže, Kudždžine kćerke, Sa'leba i Evsa bin Suvejda. Oni su bili ensarije. Sa'leb je bio njen muž, a Evs je bio amidža njenoj kćeri. Ona je rekla: «Allahov Poslaniče, muž mi je umro a iza njega ostale smo ja i kćerka koju imam s njim, i nismo ništa naslijedile.» Amidža njene kćerke je rekao: «Allahov Poslaniče, žensko ne jaše konja, ne teretuje, ne ratuje, na nju se troši, a ona ne privređuje!» Nakon toga objavljen je ajet:

«Muškarcima pripada dio onoga što ostave roditelji i rođaci, a i ženama dio onoga što ostave roditelji i rođaci, bilo toga malo ili mnogo, određeni dio.» (En-Nisa', 7)⁵³

Govoreći o propisima o nasljedstvu u komentaru istog ajeta on navodi mišljenje El-Mudžahida prethodno rekavši: «Tako su propisi o nasljedstvu objavljeni koncizno, pa su poslije, radi postepenog donošenja propisa, detaljno razrađivani. Neki zastupaju mišljenje da je u početku bila propisana obaveza oporučivanja roditeljima i rođacima, te da je to poslije dokinuto ajetima o nasljedstvu, što smo mi naveli u komentaru ajeta o propisima u suri El-Bekare. A El-Mudžahid kaže: «Djeca su dobijala nasljedstvo redovno dok su roditelji i rodbina putem oporuke (vasijjeta).»⁵⁴

Kombinovanje tradicionalne i racionalne metode

Nakon iznesenih primjera koji argumentirano govore da je Handžić izdašno koristio hadis, kazivanja ashaba i tabi'ina, čak i letimičnim uvidom u njegovo komentiranje Kur'ana, možemo konstatirati da se on ne zadovoljava samo nizanem njihovih mišljenja, kako bi potkrijepio određene stavove, već na njih dodaje mišljenja mufessira, imama u fikhu, jezikoslovaca, a nerijetko pravi osvrt i analizira njihov sadržaj nastojeći da uspostavi vezu s racionalnim tumačenjem.

se svrstava u red najboljih tradicionalnih tefsira. Njegov tefsir karakteriziraju brojni hadisi s kojima tumači Kur'an, a iz reda ashaba, najviše se pozivao na mišljenje Abdullaha bin Abbasa. Za njega je imam Ibn Huzejme rekao: "Nisam vidio na zemlji učenijeg od Muhameda bin Džerira Et-Taberija", a Ebu Hamid El-Isferajini je kazao: "Nije daleko otići do Kine da bi se dospjelo do Ibn Džerirovog tefsira." (Ibn Imad, "Šezeratuz-zeheb", 4/53.

⁵³ Vidi rukopis Handžića, br. 996, list, br. 8.

⁵⁴ Isto.

Čitalac već na prvi pogled uočava sve navedene elemente i to je vidljivo gotovo uz svaki ajet koji je obuhvaćen njegovim komentiranjem. Stoga nam neće biti teško da izdvojimo nekoliko primjera koji će ilustrirati metodu kombinovanja tradicionalnog i racionalnog u Handžićevom tumačenju Kur'ana.

Ako se osvrnemo na 230. ajet, sure El-Bekare, uvjerit ćemo se u zastupljenost navedenih elemenata koji se mogu podvesti pod tradicionalno-racionalni metod tumačenja Kur'ana. Navodeći riječi Uzvišenog: «*Ako je opet odpusti, onda ona njemu nije dozvoljena dok se ne uda za drugog muža i s njim ne imadne odnošaj.*» Riječ *nikah* upotrebljava se za sklapanje braka i za spolni odnos. «*A ako je otpusti, onda im nije grijeh da se povrate ako misle da će moći održavati Allahove propise. Eto to su Allahovi propisi koje On objašnjava ljudima koji znaju.*»

«*Fe in tallekaha*» *Ako je pusti*, misli se ovaj drugi za koga se vjenčala «*min b'adi*» poslije trećeg puštanja, onda njima nema grijeha tj. ženi i njenom prvom suprugu «*en jeteradže'a*» *da se povrate*, tj. da sklope ponovni brak nakon isteka iddeta (postbračno čekanje). Izraz «*tunkiha*» znači, dokle god se ne zaključi pravi brak i u tom braku ne bude spolnog odnosa. Po imamu Maliku taj spolni odnos ima kategoriju *mubaha*. Prema tome odnos sa ženom, u vrijeme njenog posta, ne uzima se u obzir. Sei'd bin Musejjebu⁵⁵ pripisuje se mišljenje da ženidbeni ugovor «*akd*» čini ženu dozvoljenom prvom mužu bez obzira da li se dogodio polni akt ili nije. Međutim, ovo mišljenje je u suprotnosti sa sunnetom, na osnovu hadisa kojeg bilježi imam Ahmed od Aiše, radijallu anha: «Dok smo ja i Ebu Bekr bili kod Vjerovjesnika, s.a.v.s., ušla je supruga Refa'a El-Kurezija i rekla: 'Refa'a me neopozivo otpustio, (a u drugom rivajetu stoji: želi treći razvod), a ja sam udata za Abdurrahmana bin Ez-Zebira, kod kojeg je mlohav poput rehava krpe, pokazujući to krajičkom svoga džilbaba... Ebu Bekr je rekao: 'Kada će ova prestati da koješta pokazuje pred Allahovim Poslanikom, s.a.v.s.,' našto se Resulullah, s.a.v.s., samo nasmiješio rekavši joj: 'Kao da bi ti željela da se vratiš Refa'u? Ne, sve dok ne okusiš njegovog (Abdurrahmanovog) *meda* i on tvoga (dok ne

⁵⁵ Sei'id bin Musejjeb El-Mahzumi El-Kureši Ebu Muhammed, (13/94-634/713) jedan od prvaka među tabi'inima (sejjidut-tabi'in), i jedan od sedmorice fekiha u Medini. Isticao se u hadisu i fikhu, pobožnosti i zuhdu. Živio je od trgovine maslinama i uljem, nije uzimao poklone. Umro je u Medini. («El-E'alam», 3/102)

budeš imala intimni odnos s drugim mužem).“ Ovako navodi i Buhari.⁵⁶

Što se tiče ovog drugog braka koji se sklapa formalno samo s namjerom da ona postane ponovo dozvoljena prvom mužu "التحليل" Sufjan Es-Sevri,⁵⁷ El-Evza'i,⁵⁸ Malik⁵⁹ i drugi ovakav brak smatraju nedopuštenim na osnovu brojnih predaja koje govore o ovoj temu. U vezi s tim Poslanik, s.a.v.s., «El-Muhallila» (onoga koji sklapa ovakav privremeni brak) nazvao je pogrdno: "التيس المستعار" «pozajmljeni jarac»⁶⁰ rekavši: "لعن الله المحلل والمحلل له" «Allah je prokleo onoga koji sklapa ovakav brak i onoga kome se sklapa»⁶¹

U *Keššafu* se navodi da je tzv. «*tahlil*» po mišljenju Ebu Hanife⁶² dozvoljen iako je pokuđen (*mekruh*), dok po drugom

⁵⁶ Bilježe: Ahmed 6/226, El-Buhari br. 2639., Muslim br. 1433., Et-Tirmizi br. 1118. i kaže za njega da je hasenun sahih., i Ibn Madždže, br. 1932.

⁵⁷ Sufjan bin Sa'd bin Mesruk es-Sevri (u. 161.h./777.), izuzetno pobožan i učen tabi'in. Živio je u Kufi. Posebno se isticao u hadiskoj znanosti. Napisao je dva djela iz hadisa "El-Džami'ul-kebir" i "El-Džami'us-sagir". Halifa El-Mensur, nudio mu je položaj u vlasti, ali on je to odbio. (Ez-Zirikli, "El-E'alam", 3/104.)

⁵⁸ Abdurrahman bin 'Amr el-Evza'i, Ebu 'Amr (u. 157.h./773.) istaknuti islamski učenjak. Posebno se isticao u fikhu. Zbog svoje učenosti bio je izuzetno popularan u Šamu. Jedno vrijeme postojao je mezheb u fikhu utemeljen na osnovu njegovog učenja. U Andalusu, islamskoj Španiji, fetve su se izdavale na osnovu njegovog učenja sve do dolaska El-Hakema bin Hišama na vlast. (Ibn Imad, "Šezeratuz-zeheb" 2/256-259., i Ez-Zirikli, "El-E'alam", 3/320.)

⁵⁹ Malik bin Enes el-Asbehi el-Humejri (u. 179.h./795.) jedan o četvorice velikih imama u fikhu i utemeljitelj malikijskog mezheba. Cijeli životni vijek proveo je u Medini. Poznati Abbasijski halifa tražio ga je na dvor, on je to odbio rekavši: "Nauka ne ide na noge, njoj se dolazi". Njegovo najpoznatije djelo je hadiska zbirka "El-Muvetta'". (Ibn Imad, "Šezeratuz-zeheb" 2/350-355., i Ez-Zirikl, "El-E'alam" 5/257)

⁶⁰ Jedino ga bilježi Ibn Madždže u poglavlju "O nikahu" hadis br. 1936., a El-Mutteki El-Hindi ga spominje u svom djelu "Kenzul-'ummal" pod rednim br. 28066 preuzimajući ga od Ibn Džerir Et-Taberija koji ovaj hadis spominje u komentaru 230. ajeta sure El-Bekare.

⁶¹ Ovaj hadis prenosi grupa ashaba: Alija bin ebi Talib, Ibn Mes'ud, Ukbe bin 'Amir, Džabir bin Abdillah, Ebu Hurejre i Ibn Abbas, radijallahu anhum. Ovdje je naveden po predanju Alije bin Ebi Taliba. Hadis bilježe: Ahmed 1/87, 107. Ebu Davud u poglavlju "O nikahu" hadis, br. 2076, Tirmizi u poglavlju "O nikahu" hadis br. 1119, i Ibn Madže, takođe, u poglavlju "O nikahu" hadis, br. 1935. Svi ga prenose lancem prenosilaca od 'Amira Eš-Ša'bija on od El-Harsa a ovaj od Alije bin Ebi Taliba.

⁶² Nu'man bin Sabit et-Timi el-Kufi Ebu Hanife (u. 150.h./767.) istaknuti islamski učenjak u više naučnih disciplina a ponajviše u fikhu. Jedan od četvorice velikih sunnijskih imama u fikhu i osnivač hanefijskog mezheba.

mišljenju Ebu Hanife, ako obje strane imaju skrivenu namjeru da takav brak bude privremen, a to ne očituju, u tom slučaju nema ni (pokuđenost) *keraheta*. Islamski učenjaci su složni u tome da kada se ona povratu prvom mužu, on ponovo stiče pravo na tri puštanja. Međutim u slučaju ako je on pusti samo jedanput ili dvaput, a zatim se iza preudaje vrati prvom mužu, Malik, Šafija⁶³ i Ahmed⁶⁴ kažu da je prvi muž ima pravo pustiti samo onoliko puta koliko je ostalo do tri. Ebu Hanife i njegovi istomišljenici zastupaju stav da i u ovom slučaju muž zadržava pravo puštanja sa tri talaka.

Iz riječi [إن طنا] «*ako misle*» da neće moći više skladno živjeti, grijeh im je ponovni brak. Prema tome, u ovakvim okolnostima, pristupiti ponovnom sklapanju braka je nedozvoljeno (*ma'sijeh*).⁶⁵

Drugi primjer iz kojeg se razumije Handžićeva metoda kombinovanja tradicionalnog i racionalnog tumačenja Kur'ani kerima, uočljiva je i u riječima Uzvišenog kada kaže: „*I pitaju te o mjesečnom pranju. Reci: 'To je neprijatnost.' Zato ne općite sa ženama za vrijeme mjesečnog pranja, i ne prilazite im dok se ne okupaju. A kada se okupaju, onda im prilazite onako kako vam je Allah naredio. – Allah zaista voli one koji se često kaju i voli one koji se mnogo čiste.*“ „*Žene vaše su njive vaše, i vi njivama svojim prilazite kako hoćete, a pripremite što i za duše svoje. I bojte se*

Krasile su ga vrline istinskog učenjaka i pobožnjaka. Dva puta mu je nuden položaj vrhovnog sudije ali je to iz skromnosti i iz straha da njegovo učenje ne postane službeni mezheb, odbio. Za njega je imam Šafija rekao: „Ljudi su u fikhu neminovno upućeni na Ebu Hanifu“, a Jezid bin Harun je za njega kazao: „Nisam vidio pobožnijeg ni pametnijeg od Ebu Hanife“. Rođen je u Kufi, a umro u Bagdadu. (Ibn Imad, „Šezeratuz-zeheb“, 2/229-232).

⁶³ Muhammed bin Idris bin el-AbbasUsman bin Šafi'i (u. 204.h./819.) jedan od četvorice imama u sunnijskom fikhu i utemeljitelj šafijskog mezheba. Rođen je u Gazi u Palestini a umro u Egiptu. Uz poznavanje fikha bio je stručan u jeziku, poueziji i kiraetima. Isticao se po oštroumnosti i jekoj memoriji. Ahmed bin Hanbel je za njega kazao: Ni u čijoj ruci mastilo i papir nemaju toliku snagu kao u Šafijinoj“. A Junus bin Abduleala je rekao: „Kada bi se sakupila pamet cijelog ummeta, nadmašila bi je njegova pamet“. Autor je kapitalnih djela iz raznih naučnih oblasti. (Ibn Imad, „Šezeratuz-zeheb“, 3/19-24., i Ez-Zirikli, „El-E'alam“, 6/26.)

⁶⁴ Ahmed bin Muhammed bin Hanbel eš-Šejbani (241.h./855.) utemeljitelj hanbelijskog mezheba i jedan od četvorice velikih imama. Rođen je u Bagdadu i boravio je u skoro svim naučnim centrima toga doba. Posebno se isticao u hadisu i fikhu, a njegovo najpoznatije djelo je „El-Musned“ koje sadrži oko trideset hiljada hadisa. Zbog vjerskih ubjedenja proveo je oko 28 mjeseci u zatvoru. (Ibn Imad, „Šezeratuz-zeheb“, 3/185-189. i Ez-Zirikli, „El-E'alam“, 1/203.)

⁶⁵ Vidjeti Handžićev rukopis, br. 6967. list, br. 19/B i 20/A.

Allaha i znajte da ćete pred njega stati. A ti obraduj prave vjernike.“ (El-Bekare, 222, 223.)

Započinjući komentarisanje ova dva ajeta Handžić prvo navodi sebi nuzu, zatim pravila arapskog jezika, pa čitanje kiraeta, a onda izvodi fikhske propis rekavši: «Povod ovome pitanju je slučaj da su neki Arapi u Medini i njenoj okolini, živeći u susjedstvu s Židovima počeli oponašati njihov odnos prema ženama koje su imale mjesečnicu, tako što s njima nisu zajedno jeli, niti su boravili u istoj prostoriji.⁶⁶ Izraz «*el-mehid*» označava hajz i mjesto njegovog nastanka, a riječ «*eza*» znači da je hajz neprijatnost za ženu. Stoga riječi «*fa'tezilun-nisa'*» znače sustegnute se od polnog općenja s njima u vrijeme hajza, a ne i potpunog odvajanja od njih. Za izraz «*ve la takrebuhunne*» ne općite sa njima, u arapskom jeziku se u ovom glagolu harf «*ra*» može čitati s fethom i s dametom. Ako se čita «*la takreb*» znači ne približavaj se tome djelu, a ako se kaže «*la takrub*» znači ne čini to djelo! Stoga «*el-kurban*» znači spolno općenje, pa bi konačno značenje bilo ne općite s njima sve dok se ne očiste.

Riječ «*jethurn*» dok se ne okupaju, Hamza⁶⁷ i drugi uče «*jettahherne*»⁶⁸ dok se ne očiste. Svaki od ova dva kiraeta sadrži dva značenja a to je: prestanak krvarenja (hajza) i čišćenje i kupanje poslije toga.

«*Fe iza tetahherne*» Kada se očiste ili kada postanu čiste, «*fe'tu hunne*» prilazite im (općite s njima), «*min hajsu emerekumullah*» onako kako vam je Allah naredio, a to jeste da im prilazite na dozvoljen (*halal*) način, a misli se na spolni organ.

«*Innallahe juhibut-tevvabine*» Allah voli one koji se mnogo kaju, za svoje grijeha, «*ve juhibbul-mutetahirine*» i voli one koji se mnogo čiste, od vanjskih prljavština.

⁶⁶ «Esbabun-nuzul» lil-Vahidi, str. 68, 69., i El-Kurtubi, «El-Džami'u liahkamil-Kur'an» 3/84.

⁶⁷ Hamza bin Habib bin Ammare bin Ismail Et-Tejmi Ez-Zejjat (80/156 h. – 700/773) jedan od sedmorice imama u kiraetima. Učio je od Kesir bin Munhima, Sulejmana El-E'ameša, Humran bin E'ajuna, Abdullah bin Mesuda i drugih. Za njega je Sufjan Es-Sevri kazao: «Hamza ni jedan harf nije proučio a da se nije oslanjao na predaju». Roden je u Kufi a umro Halvanu. («Sijeru e'alaminnubela» 7/90-92, Hajruddin Ez-Zirikli, «el-E'alam» 2/277, Ibnu 'Imad, «Šezeratuz-zhrb» 2/255.

⁶⁸ Ovako se uči po kiraetu Hamze, Kisajja i Asima, a po rivajetu Ebu Bekra El-Mufeddala. (Vidjeti: El-Kurtubi, «El-Džamiu liahkamil-Kur'an», 3/91.

„*Nisaukum harsun lekum*“ (Žene vaše su njive vaše), ovim ajetom se pojašnjavaju riječi Uzvišenog u produžetku ajeta: «*fe'tuhunne min hajsu emerekumullah*» i vi njivama svojim prilazite kako hoćete, «*ve kaddimu li enfusikum*» a pripremite što i za duše svoje, znači nešto od dobrih djela, «*vettekullah*» bojte se Allaha, upozorenje, «*va'lemu ennekum mulakuh*» (i znajte da ćete pred Njega stati), isticanje upozorenja, «*ve bešširil-mu'minin*» (a ti obraduj vjernike), znači veselje za činioca dobročinstva i sljedbenika upute.

Fikhski propisi vezani za ovaj ajet

a) Distancirati se od žene za vrijeme ovog perioda je dužnost vadžib. Ebu Hanife i Ebu Jusuf⁶⁹ kažu da se muškarac mora uzdržati od bilo kakvog kontakta sa ženinim donjim dijelom tijela, a po mišljenju imama Muhammeda⁷⁰ ta zabrana odnosi se samo na spolni organ. U šafijskom mezhebu postoje, teođer, ova dva mišljenja. Ko bi prekršio zabranu učinio bi grijeh, ali zato, po mišljenju većine nema nikakvog *keffareta* (iskupljivanja za grijeh). Neki kažu da bi za ovaj prekršaj na ime *keffareta* trebalo podijeliti dinar (zlatnik), ili pola dinara, na osnovu *merfu'* hadisa koji nije sahih.⁷¹

b) Poslije isteka menstruacije i propisanog kupanja, dozvoljeno je spolno općenje. Ako je kupanje nemoguće obaviti zamjenjuje ga tejemum. U vezi s ovim pitanjem većina islamskih učenjaka zauzima jedinstven stav, dok Ebu Hanife ima posebno mišljenje, a to je ako je menstruacija trajala maksimum (deset

⁶⁹ Jakub bin Ibrahim bin Habib el-Ensari el-Kufi el-Bagdadi, (u. 182.h./798.) istaknuti islamski učenjak posebno u oblasti fikha. Bio je savremenik i učenik Ebu Hanife koji ima najveće zasluge za sistematizaciju i sabiranje Ebu Hanifinog učenja. U vrijeme trojice abbasijskih halifa obnašao je dužnost vrhovnog sudije (kadul-kudat). Autor je značajnih djela. (Ez-Zirikli, "El-E'alam", 1/193.)

⁷⁰ Ebu Abdillah Muhammed bin Hasan bin Ferkad eš-Šejbani (u. 189.h./805.) Istaknuti hanefijski pravnik, učenik Ebu Hanife, a kasnije Ebu Jusufa. Autor je brojnih djela i pronositelj učenja Ebu Hanife. Bio je rječit i uvjerljiv u svojim diskusijama i naučnim raspravama. («Sijeru e'alam-nubela», 9/134-136, i «Šezeratuz-zeheb», 2/407-413.)

⁷¹ Hadis bilježe: Ebu Davud u poglavlju "O taharetu" hadis br. 266., Tirmizi u poglavlju "O taharetu" hadis, br. 136. za koji kaže: "Hadis koji govori o spolnom općenju muža sa suprugom u vrijeme njenog mjesečnog pranja prenosi se od Ibn Abbasa kao *mevkuf* i *merfu'* predaja. Ibn Madždže takode, u poglavlju "O taharetu", hadis br. 650. Svi bilježe hadis od Abdullah bin Abasa s nešto izmijenjenim tekstom hadisa ali identičnim značenjem.

dana), dozvoljava se spolno općenje i prije kupanja, a ako nije trajala maksimum, onda nije dozvoljen intimni odnos, prije nego što se okupa, ili što protekne jedno namsko vrijeme.

c) Zabranjeno je spolno općenje sa ženom osim u njen spolni organ. Pri spolnom aktu dozvoljeno je prakticirati razne položaje.

I u trećem primjeru kojeg ćemo ovdje navesti, ogleda se Handžićevo kombinovanje trdicinalnog i racionalnog tumačenja Kur'ana. Naime, komentarišući riječi Uzvišenog: «*Ako hoćete da jednu ženu pustite, a drugom se oženite, i jednoj od njih ste dali mnogo blaga, ne oduzimajte ništa od toga. Zar da joj to nasilno oduzmete, čineći očigledan grijeh?*» «*Kako biste mogli i oduzeti to kad ste jedno s drugim živjeli i kad su one od vas čvrstu obavezu uzele.*» (En-Nisa', 20, 21.), Handžić navodi ajet iz druge sure, citira hadise, izreke ashaba, mišljenja mufessira, jezikoslovaca, služi se jezikoslovnim disciplinama, navodi nasih i mensuh ajete, što ima obilježja tradicionalno-racionalne metode. Nakon što analizira i dodatno pojašnjava neke kur'anske riječi Handžić kaže: „Mufessiri su se razišli oko pitanja značenja riječi «*el-kantar*», koja označava veliku vrijednost. Jedni tu vrijednost određuju sa hiljadu, drugi sa hiljadu i dvije stotine zlatnika, a postoje i druga mišljenja. Ovo je nekima dokaz da *mehr* može biti izuzetno velike vrijednosti. Međutim, ajet ne ukazuje na to, jer je ovaj primjer naveden u jačoj formi, kao npr. kada se kaže: 'Nemoj prestati voljeti toga i toga, pa makar ti brata ubio!' Pripovjeda se da je Omer, jedne prilike, sa mimbera pokušao da ograniči *mehr* na maksimalnih četiri stotine srebrenjaka *dirhema*, nakon čega ga je jedna od prisutnih žena podsjetila na ovaj ajet, kojom prilikom je on rekao: «Gospodaru moj, oprost mi svi su razumniji od Omera.». U drugoj predaji navodi se da je rekao: «Žena je u pravu a Omer je pogriješio!» U hadisu kojeg bilježi Ibn Hibban⁷² u svom Sahihu, stoji: «Najbolja žena je ona sa najmanjim mehrom». ⁷³ U drugom hadisu navodi se: «Ženina sreća je u malom mehru». ⁷⁴

⁷² Muhammed bin Hibban bin Ahmed bin Hibban bin Mu'ad bin Ma'bed et-Temimi Ebu Hatim el-Busti (000-354/000-965), poznati islamski učenjak posebno u hadisu i prirodnim znanostima. Napisao je mnogo djela, od kojih je najpoznatija njegova hadiska zbirka "El-Musnedus-sahih". Rođen je u mjestu Bust, pokrajina Sidžistan, gdje je i umro. ("Šezeratuz-zeheb", 4/285, 286.)

⁷³ Vidjeti: Ibn Hibbanov "Es-Sahih" Muessesetur-risale" Bejrut, 1993, drugo izdanje, 9/342, br. (4034)

⁷⁴ Hadis u nešto dužoj verziji prenose: Ahmed, Hakim i Bejheki, a Albani ga ocjenjuje kao hasen (dobar). (Vidjeti: Muhammed Nasirud-din el-Albani,

Izraz «*buhtanen*» znači *čineći potvoru*, a naveden je u akuzativu da bi se ukazalo na razlog, kao npr. kad neko kaže: «Nisi otišao u rat zbog straha *džubnen*. Potvora je laž s kojom se potvara onaj na koga se laže, a ponekad se tim izrazom označava nevaljalo djelo, zbog čega se ovdje tumači kao nasilje. Spominje se da bi u to vrijeme pojedinci, kada bi se htjeli oženiti drugom, potvarali svoje prve supruge da su počinile razvrat (blud), prisiljavajući ih na taj način na iskupljenje od tog djela, mehrom koji su im ranije dali, u namjeri da ga dadnu drugoj ženi. Međutim, ovako nešto je zabranjeno.

«*Efda ba'dukum ila ba'd*» kad ste jedno s drugim živjeli, - izraz «*efda*» znači: spolno općiti. Neki su mišljenja da je ovaj izraz na ovom mjestu upotrijebljen kao alegorija za spolno općenje, čime mehr postaje obavezan. Drugi su na stanovištu da taj izraz znači zakonito osamljivanje s ženom, pa makar i ne došlo do spolnog općenja. Ovo mišljenje preferira Ferra,⁷⁵ i ono korespondira sa hanefijskim mezhebom, po kojem je mehr obavezan nakon legalnog osamljivanja sa ženom. Riječ «*efda*» dolazi od riječi «*fedije*» koja označava svako prazno mjesto.

«*Misikan galizan*» čvrstu obavezu, - znači čvrsto obećanje. Prema jednom mišljenju, to su riječi s kojima se označava sklapanje braka, preme drugom, to je Allahovo naređenje da se prema ženama lijepo postupa ili da se od njih velikodušno razvede, a po trećem mišljenju to znači, da se zbog intimnog odnosa među vama uspostavlja međusobna obaveza i odgovornost, kao što kažu: «Druženjem od dvadeset dana uspostavlja se rodbinska veza». Ako je s običnim druženjem ovako, kako je onda sa druženjem muža i žene nakon njihovog sjedinjavanja i spajanja?

“Sahihu džami’s-sagir ve zijadetih” El-mektebul-islami, Bejrut-Damask, 1988, treće izdanje, 1/444).

⁷⁵ Jahja bin Zijad bin ‘Abdillah bin Manzur ed-Dejlemi ebu Zekerijja el-Ferra’ (u. 207.h./ 822.) poznati učenjak u arapskom jeziku i književnosti, prvak kufanske škole u gramatici arapskog jezika. Njega su zvali: “Emirul-mu’minin fin-nahv”. Za njega je Sa’leb rekao: “Da nebi Ferra’a nebi bilo ni jezika.”Napisao je mnoga djela naročito iz oblasti gramatike i Kur’ana. Od njegovih djela izdvajamo: “El-Maksuru vel-memdudu”, “Me’anil-Kur’an”, “El-Muzekker vel-mennes”, “Ihtilafu ehlil-Kufeti vel-Basreti veš-Šami fil-mesahif”, “El-Džem’u vet-tesnijjetu fil-Kur’ani”, “Muškiletul-luga” i dr. djela. Rođen je u Kufi, živio u Bagdadu a umro na putu za Mekku. Nakon što je umro, ispod glave mu je nađeno djelo “Kitabu sibevejh”. (Ez-Zirikli, “El-E’alam” 8/145, 146., Omer Rida Kehale, “Mu’džemul-muellifin” 4/95, 96., I Ibn Imad, “Šezeratuz-zeheb” 3/39, 40.)

Neki su mišljenja da ovaj ajet derogira ajet iz sure El-Bekare: «*A vama nije dopušteno da uzimate bilo šta od onoga što ste im darovali, osim ako se njih dvoje plaše da Allahove propise neće izvršavati. A ako se bojite da njih dvoje Allahove propise neće izvršavati, onda im nije grehota da se ona otkupi.*» (el-Bekare, 229.)

Prema ovom mišljenju «*el-hul'u*»⁷⁶ je zabranjen. Neki kažu da je ovaj ajet derogiran ajetom iz sure El-Bekare, međutim, ispravan stav o ovom pitanju je da su oba ajeta jasni *muhkem* i da se propis u ovom slučaju odnosi na okolnosti prisilnog uzimanja mehra.

Povezanost ovog i prethodnog ajeta ogleda se u tome što se u prethodnom regulira propis o rastavi braka kada je žena uzročnik tome i kada muž može povratiti mehr, a zatim se spominje razvod braka kada je suprug uzročnik, te se objašnjava, da ako on hoće rastavu, iako mu ona nije neposlušna i nema loše ponašanje, u takvoj situaciji on gubi pravo na traženje ili uzimanje mehra.⁷⁷

Iz navedenih primjera mogli smo se uvjeriti u zstupljenost tradicionalne i racionalne metode u Handžićevom tumačenju Kur'ana, kao i njegovo vješto kombiniranje tih dviju metoda. Uporedimo li njegove komentare *ajatul-ahkam*, (ajeti koji tretiraju šeriatsko-pravne propise), iz sura *El-Bekare* i *En-Nisa'*, sa komentarima renomiranih mufessira iz ove vrste tefsira, uvjerit ćemo se da je on udovoljio postavljenom zadatku i implementirao u svoja tumačenja sve potrebne elemente koji se traže od jednog mufessira, za relevantno tumačenje kur'ana. Posebno treba istaknuti da je Mehmed ef. Handžić, prema dostupnim podacima, za sada, jedini bošnjački alim, koji se bavio tumačenjem ajeta sa fikhskom pozadinom, uz to pišući svoje komentare na arapskom jeziku.

LITERATURA

El-Buhari, *Fethul-Bari šerhu Sahihil-Buhari*, Ibn Hađer El-Askalani, tahkik, Abdullah bin Baz, Darul-fikr, Bejrut, 1411/1991.

Šemsuddin bin Muhammed ez-Zehebi, *Tehzibi sijeri e'alamimubela'*, Muessesetur-risale, Bejrut, 1420.h./1999. (tahkik, Šuajb el-Arnaut).

⁷⁶ Razvod od muža uz nadoknadu.

⁷⁷ Vidjeti rukopis Handžića, br. 996, list, br. 23., 24.

- Ahmed bin Hanbel, *Mussned*, Daru ihjait-turasil-arebi, drugo izd. 1411/1991.
- El-Hakim En-Nejsaburi, *El-Mustedrek ales-Sahihajn*, tehnik Mustafa 'Ata, Darul-Kutubil-ilmijje, Bejrut, 1411/1991.
- Tefsir ibn Kesir*, Skraćeno izdanje, Visoki saudijski komitet za pomoć narodu BiH, Sarajevo, 2002.
- Ibn Kesir, *Tefsirul-Kur'anil-azim*, Mektebetu daril-fejhai i Mektebetu Daris-selam, Rijad, Damask, 1994.
- Ibn Madždže, *Sunen*, Darul-hadis, Kairo, 1414.h./1994. (tahkik i komentar Muhammed Fuad Abdul-Baki).
- Ebul-Husejn Muslim bin El-Hadždžadž En-Nejsaburi, *Sahih*, Darul-hadis, Kairo, 1412.h./1991.
- En-Nevevi, *Šerhu Sahihi Muslim*, Darul-kalem, Bejrut, treće izdanje.
- Et-Tirmizi, *Sunen*, Darul-fikr, Bejrut, drugo izd. 1407./1987.
- Et-Tirmizi, *Sunen*, Darul-hadis, Kairo, (komentar Ahmed Muhammed Šakir).
- Ebu David, *Sunen*, Darul-hadis, Kairo, 1408.h./1988.
- Es-Sujuti, "*El-Itkan fi ulumil-Kur'an*", Mektebetu Darit-turas, Kairo, bez god. izdanja.
- Hajruddin Ez-Zirikli, "*El-E'alam*", Darul-'ilmi lil-melajin, Bejrut, 1990, deveto izdanje.
- Šemsuddin Ez-Zehabi, "*Sijeri E'alam-nubela*", Muessesetur-ri-sale, Bejrut, 1412/1991.
- Ibnul-'Imad El-Hanbeli, "*Šezeratuz-Zehab fi ahbari men zeheb*", Daru ibn Kesir, Damsak-Bejrut, 1406/1986.
- Šemsuddin Ez-Zehabi, "*Tezkiretul-huffaz*" Daru ihjait-turasil-'arebi, bez mjesta i godine izdanja.
- Mehmed Handžić, *Ajatul-ahkami min suretil-Bekare ve tefsiruha*, rukopis Gazi Husrev-begove biblioteke, R. 6967
- Mehmed Handžić, *Tefsiru ajatil-ahkami min suretin-Nisa'*, rukopis Gazi Husrev-begove biblioteke, R. 996
- Mehmed Handžić, *Uvod u tefsirsku i hadisku nauku*, Sarajevo, Gazi Husrev-begova medresa, 1972.
- Subhi Salih, *Mebahisu fi ulumil-Kur'an*, Darul-ilmi lil-melajin, osamnaesto izdanje, Bejrut, 1990.
- Enes Karić, *Tefsir*, Bosanska knjiga, Sarajevo, 1995.
- Safvet Halilović, *Osnovi tefsira*, Islamska pedagoška akademija, Zenica, 2005.

- Safvet Halilović, *Metodologija tumačenja Kur'ana u hanefijskome mezhebu* (studija na primjeru El-Džessasovog tefsira), Fakultet islamskih nauka, Sarajevo, 2004.
- Muhamed Husejn ez-Zehebi, *Et-Tefsiru vel-mufessirun*, Kairo, 1976,
- Muhammed Nasiruddin El-Albani, *Sashihul-džami'is-sagiri ve zijadetihi (Fethul-kebir)* El-Mektebetul-islami, Bejrut, 1408.h./1988.
- Nerkez Smajlagić, *Uvod u Kur'an*, Zagreb,
- Muhammed bin Ahmed El-Ensari El-Kurtubi, *El-Džami'u liahkamil-Kur'an*, Darul-hadis, Kairo, 1416.h./1996.
- Ebu Džafer Muhammed bin Džerir Et-Taberi, *Džami'ul-bejan fi te'vilil-Kur'an*, Darul-kutubil-ilmijje, Bejrut, 1412.h./1992.
- Muhammed bin Omer Ez-Zamahšeri, *El-Keššaf*, Darul-fikr, (bez mjesta i godine izdanja)
- Muhammed bin S'ad, *"Et-Tabekatul-Kubra"* (dirasa ve tahkik, Muhammed 'Abdulkadir 'Ata'), Darul-kutubil-'ilmijje, Bejrut, 1410/1990.
- Ibn Hadžer El-Askalani, *"El-Isabe fi temjizis-sahabe"*, Darul-kitabil-'arebi, Bejrut, bez god. izd.
- Ebul-Hasan 'Ali bin Ahmed el-Vahidi en-Nejsaburi, *Esbabun-muzul*, Darul-kutubil-ilmijje, Bejrut, 1398.h./1978.

تحليل مهيتيش

الجمع بين التفسير بالمأثور والتفسير بالرأي في أعمال الشيخ محمد خانبجيتش

خلاصة البحث

يعتبر الشيخ محمد خانبجيتش من أهم وأبرز العلماء البوسنويين في القرن الماضي. وكانت حياته 38 عاما (1906-1944) ورغم ذلك ترك وراءه عددا كبيرا من المؤلفات في العلوم المختلفة. وهو من العلماء البوسنويين المعاصرين النادرين الذين ألقوا إلى جانب اللغة البوسنوية باللغة العربية. كتب في العقيدة، والحديث، وأصول الفقه، الفقه، التاريخ، تاريخ الأدب والتفسير. وأهم مؤلفاته في مجال التفسير تتعلق بآيات الأحكام في سورة البقرة والنساء. وكتب تفسيره لهذه الآيات باللغة العربية مقتديا في ذلك بكتب التفسير التقليدية. وكان يعتمد في تفسيره على عدد كبير من كتب التفسير بالمأثور، والرأي، والتفاسير الفقهية واللغوية. بعد دراسة طريقته في التفسير تحقق عندنا أن طريقته تعتمد على 8 مبادئ التي تجتمع في القاعدة الأساسية وهي الجمع بين التفسير بالمأثور والتفسير بالرأي. ويدرس هذا البحث هذه القاعدة التي يعتبرها أكثر العلماء الطريقة المثلى وأشمل طريقة في تفسير القرآن الكريم.

COMBINING TRADITIONAL AND RATIONAL METHODS IN HANDŽIĆ'S INTERPRETATION OF QUR'AN

Summary

Mehmed ef Handžić is considered to be one of the most prominent alims in the last century. Although he lived only 38 years (1906-1944) he wrote an imposing number of various works. He is one of the few, from the newer generation of Bosnian scholars that wrote original works in native language as well as in Arabic. He wrote works on Hadith, Aquida, usul-al fiqh and fiqh, history, history of literature and tafsir. His most valuable works in the field of tafsir are commentaries on ayats containing legal shari'ah regulations – ayatul-ahkam, surahs al-Bakare and an-Nisa'. He wrote his interpretations of the two surahs in Arabic language according to the classical tafsir works of this kind. In writing his commentaries he relied on traditional, rational, fiqh-based and linguistic tafsirs. Analyzing his tafsir works we ascertained that the methodology of his tafsir is based on eight principles that are imbued in the main principle of his interpretation of Qur'an. That principle is combining traditional and rational method. In this paper we focus on this method that is considered to be the most appropriate in commenting Allah's words.